

УДК 330.8
JEL: B25, B31, D23

В.Д. Лагутін, Л.В. Лебедева

**«ПРИРОДА ФІРМИ» – 80 РОКІВ З ДНЯ ПУБЛІКАЦІЇ ПРАЦІ
ЛАУРЕАТА НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ З ЕКОНОМІКИ Р. КОУЗА**

Представлено матеріали засідання Круглого столу, присвяченого 80-річчю з дня публікації статті «Природа фірми». Розглянуто актуальні аспекти наукового доробку лауреата Нобелівської премії з економіки Р. Коуза.

Ключові слова: Р. Коуз, «Природа фірми», трансакційні витрати, соціальні витрати, інституційна структура виробництва.

Прошло вже вісімдесят років з часу публікації статті «Природа фірми» Р. Коуза, яку він написав будучи 27-річним вченим. Молодий дослідник зробив прорив у економічній науці, хоча тоді ще це мало хто розумів, адже Р. Коуз відкрив «чорну скриньку» неокласики того часу. До нього економічна теорія була зосереджена на вивченні загальних питань функціонування ринкового обміну та процесах досягнення ринкової рівноваги. Аналіз фірми не цікавив науковців, адже її утворення та функціонування вважалося речами очевидними, само собою зрозумілими, такими, що не потребують спеціального дослідження. Саме тому порушення Р. Коузом цієї проблематики та відкриття закономірностей функціонування фірми не вписувалися в стандартну економічну теорію.

З метою підвищення обізнаності науково-педагогічного та студентського товариства з питаннями, висвітленими у праці Нобелівського лауреата, та відзначення ювілею її виходу, у Київському національному торговельно-економічному університеті за ініціативи кафедри економічної теорії та конкурентної політики 17 листопада 2017 р. було проведено круглий стіл «До 80-річчя публікації праці Рональда Коуза «Природа фірми». У засіданні взяли участь представники наукової спільноти Київського національного торговельно-економічного університету, науковці ДУ

«Інститут економіки та прогнозування НАН України», аспіранти та студенти. Важливим аспектом у проведенні заходу було доведення значимості праць Р. Коуза для сучасного соціально-економічного розвитку України. До обговорення були запропоновані питання щодо наукового новаторства вченого у галузі економічної методології, теорії прав власності, дослідження трансакційних витрат та особливостей їх обліку, аналізу поведінки фірми у ринковому середовищі та трансформаційній економіці.

У своєму виступі **Николаєць К.М.** (д.і.н, професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ) нагадала, що Рональд Гаррі Коуз – лауреат Нобелівської премії з економіки 1991 р., яку він одержав «за відкриття і пояснення сутності трансакційних витрат та майнових прав для інституціональної структури та функціонування економіки» у статтях «Природа фірми» (1937 р.) [1] та «Проблеми соціальних витрат» (1960 р.) [2]. Вчений народився в 1910 р. у простій сім'ї поштових службовців, в передмісті Лондона, й ніколи не міг уявити, що його стаття, написана, коли йому було трохи за двадцять, через шістьдесят років приведе до Нобелівської премії.

У статті «Природа фірми» Р. Коуз ставить перед собою завдання розкрити причини виникнення фірми та межі її зростання. Економіст задався питанням: чому взагалі виникають фірми як альтернатива ринкового розподілу ресурсів? Вчений прийшов до висновку про існування витрат, пов'язаних із ринковими трансакціями, таких як пошук інформації про ресурси та ціни, витрати на укладання контрактів, які отримали назву «трансакційних витрат». Наявність трансакційних витрат змушує підприємців об'єднуватись у фірму, тобто створювати нові відносини обміну ресурсами та товарами. Саме бажання мінімізації трансакційних витрат виправдовує існування фірми як більш ефективного механізму розподілу й використання обмежених ресурсів. Р. Коуз стверджував, що функціонування ринку передбачає деякі витрати, які можна скоротити, створюючи фірми та надаючи їм право використовувати ресурси.

Вчений також задавався питанням розміру фірми. Якщо ринковий механізм менш ефективний за фірму, то чому тоді не виникає одної єдиної фірми, що буде охоплювати весь ринок? Р. Коуз відповідав на це запитання так: «Фірма буде розширюватися до того часу, поки витрати на організацію однієї додаткової трансакції всередині фірми не зрівняються з витратами на здійснення тієї

ж трансакції через обмін на відкритому ринку або з витратами на організацію її через іншу фірму» [1]. Цю тезу вчений обґрунтував тим, що збільшення розмірів фірми може стати фактором скорочення доходу через зростання трансакційних витрат в її межах. Отже, повинна досягатися точка, в якій витрати на організацію однієї додаткової трансакції всередині фірми будуть дорівнювати витратам на здійснення трансакцій в умовах ринкового розподілу, або витратам іншої фірми. Також може скластися ситуація, за якої при збільшенні операцій підприємець більше не в змозі ефективно поєднувати фактори виробництва, та, відповідно, одержувати максимальний прибуток від своєї діяльності. Що цікаво, Р. Коуз відзначав у своїй статті, що нововведення, подібні телефону та, на сьогоднішній день, мережі Інтернет, які скорочують витрати на подолання простору, сприяють збільшенню розмірів фірми. Загалом, всі нововведення, які покращують процедури управління, сприяють розширенню фірми.

Лебедєва Л.В. (к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ) у своєму виступі зупинилася на аналізі другої статті Р. Коуза, яка була відзначена Нобелівською премією і присвячена дослідженню прав власності та їх ролі в економіці, – «Проблеми соціальних витрат» (1960 р.). У цій праці Р. Коуз виклав основні ідеї своєї знаменитої «теореми Коуза», хоча, сам вчений не ставив перед собою завдання сформулювати будь-яку теорему. Взагалі, узагальнення Р. Коуза щодо трансакційних витрат та прав власності отримали назву теореми з легкої руки іншого Нобелівського лауреата Джорджа Стіглера. Теорема Коуза говорить наступне: «Якщо права власності чітко визначені і трансакційні витрати дорівнюють нулю, то розміщення ресурсів (структура виробництва) буде залишатися незмінною і ефективною незалежно від змін у розподілі прав власності». Тобто, за відсутності трансакційних витрат та за чіткого визначення відповідальності кожного, структура виробництва залишиться незмінною, незалежно від того, кому належать ресурси. Проте, як зазначав Р. Коуз у своїй нобелівській лекції, трансакційні витрати ніколи не дорівнюють нулю.

Теорема Р. Коуза пов'язана з аналізом зовнішніх ефектів (екстерналій) та їх ролі в економічному середовищі. Екстерналії – це побічні ефекти від економічної діяльності, вони можуть бути як позитивними, так і негативними. Прикладами позитивних екстерналій є існування парку, квітника, якими насолоджуються всі перехожі, негативні ж – це забруднення навколишнього середовища.

До Р. Коуза, стверджувалося, що відшкодування негативного ефекту відбувається через штрафи, що накладає держава на підприємства, які їх завдають. Р. Коуз запропонував інший підхід, побудований на визначенні межі відповідальності кожної сторони, тобто окресленні права власності, аби кожен учасник виробничого процесу відшкодував іншому втрати від його діяльності без втручання держави у цей процес [2]. За Р. Коузом в умовах нульових трансакційних витрат ринок сам в змозі подолати будь-які зовнішні ефекти.

Р. Коуз пояснює свою теорію на прикладі фабрики, побічним наслідком роботи якої є постійний шум, що заважає лікарю, який знаходиться поблизу, вести свою практику. Зазвичай така ситуація підлягає державному регулюванню, тобто відшкодування завданих збитків через штрафи. Проте Р. Коуз зазначає, що додаткове оподаткування не зменшить втрат лікаря від зменшення попиту на його послуги, а втрати на судовий процес можуть себе не виправдати. Р. Коуз пропонує державне регулювання замінити на ринкове, точно вимірявши втрати лікаря в цій ситуації та його майнові права.

Отже, за ситуації, коли права власності чітко визначені, трансакційні витрати перетворюються із зовнішніх, що відшкодуваються державою, на внутрішні, що належать самій фірмі. Якщо права власності чітко окреслені, не виникає необхідності у державному втручанні. Все, що потрібно – це лише чітке законодавство, де будуть окреслені всі права власності. Також теорема Коуза розкриває значення трансакційних витрат, адже коли вони позитивні, права власності починають впливати на структуру виробництва. І насамкінець, теорема Коуза показує, що існування зовнішніх ефектів, ще не є підставою для державного втручання, адже, коли вони низькі, то такої необхідності не виникає, а за ситуації, коли вони високі, то можуть бути економічно не виправданими.

Р. Коуз у своїх працях здійснив науковий прорив, заклав основи неінституційного напряму дослідження соціально-економічної дійсності. Його наукова робота мала значний вплив на практику господарювання. Хоча економіст і не розробив конкретних напрямів щодо корекції державної політики та меж втручання держави в економіку, наукова спільнота, базуючись на його дослідженнях, розробила вагомі практичні пропозиції та рекомендації. У 1959 р. Р. Коуз запропонував Федеральній Комісії Зв'язку США (FCC) перевести систему розподілу радіочастот між новими станціями

на ринкові торги. Адже, на той час радіочастоти розподілялися комісією, але Р. Коуз пропонував їх продавати на аукціоні. Через тридцять років до думки вченого все ж дослухалися й на початку 1990-х років FCC почала надавати право орендувати радіочастоти приватним підприємцям через систему торгів.

Ще в середині минулого століття вчений-новатор висловив думку про доречність запровадження ринкового розподілу прав на забруднення навколишнього середовища через прозору систему торгів, що буде значно ефективнішим вирішенням складної екологічної ситуації, ніж державні заборони та обмеження. Його аргументація стала підґрунтям для запровадження Кіотського протоколу щодо атмосферних викидів.

Кияшко О.М. (к.е.н., ст. викладач кафедри обліку та оподаткування КНТЕУ) відзначила у своєму виступі, що введення у наукових обіг поняття трансакційних витрат стало одним з найвидатніших досягнень Р. Коуза. Виступаючи відмітила, що трансакційні витрати – це витрати на забезпечення й організацію так званих угод щодо управління факторами виробництва та готовим продуктом, які здійснюються як на ринку, так і всередині фірми. Причому трансакції на ринку Р. Коузом розуміються як класичні обмінні операції, а всередині фірми трансакціями є забезпечення «контрактів» між факторами виробництва, тобто це можна вважати витратами на організацію виробництва («внутрішні трансакції»). На сьогодні й у світі, й в Україні ведуться спроби обрахунку трансакційних витрат у бухгалтерському обліку. Трансакційні витрати як складові обліку включають: витрати на організаційно-правове забезпечення функціонування бізнесу; витрати на пошук і збір інформації, що потрібна для ведення бізнесу; витрати на укладення угод і контроль за виконанням їх умов; витрати на лобювання власних інтересів через професійні об'єднання та організації; витрати на пошук, навчання і перенавчання персоналу; витрати на встановлення та підтримку контактів з впливовими особами для бізнесу; витрати на соціально-екологічні вимоги. Загалом трансакційні витрати у бухгалтерському обліку обраховуються в адміністративних витратах.

Ганущак Т.В. (к.е.н., доцент кафедри економіки та фінансів підприємства КНТЕУ) у своєму виступі висвітлила роль теоретичної спадщини Р. Коуза в соціально-економічному розвитку України. Україна в рейтингу сприятливості умов для підприємницької діяльності за звітом 2016 р. зайняла 83 місце із 189 країн. Велике значення у цьому, на думку доповідача, відіграли саме трансак-

ційні витрати. В Україні, порівнюючи з розвиненими країнами світу, рівень трансакційних витрат серед малого підприємництва є дуже високим.

Супрун Н.А. (д.е.н., професор, гол. наук. співр. відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України») відмітила необхідність подолання корупції в Україні як основного чинника зростання трансакційних витрат і бар'єра економічного розвитку. Вона також підкреслила важливість розбудови сприятливого інституційного середовища для реформ в Україні та необхідність законодавчого закріплення цього процесу. Адже, на сьогодні саме проблема незадовільної специфікації прав власності та корупційні відносини, що виникають як її наслідок, є основними причинами гальмування розвитку України. Вчена наголосила на необхідності звернення до праць Р. Коуза як підґрунтя сучасних економічних реформ в Україні та важливості використання міждисциплінарного підходу у наукових дослідженнях. Актуальним аспектом теоретичної спадщини автора «Природи фірми» є практичне вирішення питання про негативні екстерналії шкідливих виробництв шляхом розподілу прав на забруднення навколишнього середовища через прозору систему торгів. На це сьогодні спрямована реалізація міжнародних кліматичних угод, які накладають на учасників зобов'язання з обмеження викидів вуглецю з урахуванням поглинаючої спроможності лісів кожної країни. Так званий «вуглецевий збір» і торгівля квотами на викиди – це практичне втілення ідей Р. Коуза про те, що зовнішні ефекти можуть бути інтерналізовані шляхом домовленостей між сторонами.

Поліванов В.Є. (к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ) у своєму виступі наголосив на важливості та значущості наукового доробку Р. Коуза у світлі реформ, що відбуваються в Україні. На думку виступаючого, дуже гострою в Україні залишається проблема приватизації та специфікації прав власності після її завершення. Глибинна методологічна основа концепції автора «Природи фірми» вказує на засадничі положення політичної економії, що розкривають внутрішні закономірності функціонування ринкової економіки та дій її суб'єктів.

Небрат В.В. (д.е.н., завідувач відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України») відзначила актуальність наукового доробку Р. Коуза, особливо звернувши увагу на ряд новаторських положень, аргументованих вченим. Це, по-перше, запровадження поняття «інституціональна струк-

тура виробництва» та визнання ролі інститутів як основи економічної системи. Такий підхід відкриває можливості порівняння економічних систем, характеристики економічної політики як способу зміни механізмів господарювання та інститутів, що впорядковують економічну взаємодію, у напрямі підвищення їхньої суспільної результативності. Вчений-нобеліант застерігав щодо ризиків імпорту інститутів капіталістичної системи в постсоціалістичні країни. Трактуючи ринок як певні інституціональні домовленості, він розумів небезпеку так званого «переходу до ринку» без тривалої, системної інституційної перебудови. На жаль, передбачення Р. Коуза підтвердилися і сьогодні проявилися негативні ефекти запозичення нових механізмів без унормування взаємодії шляхом специфікації та захисту прав власності; контрактації відносин; укорінення норм, які встановлюють рівні можливості доступу до ресурсів та відповідальність економічних суб'єктів.

По-друге, Р. Коуз поставив і успішно вирішив питання, яке є ключовим від часів виходу «Дослідження про природу і причини багатства народів» А. Сміта, – взаємозв'язок діяльності окремої фірми, підприємця, учасника ринку і функціонування економічної системи в цілому. Два аспекти розгляду цього питання – координація (узгодження дій багатьох гравців у межах однієї системи) і результати (співвідношення особистої вигоди і суспільних інтересів). І за Смітом, і за Коузом поєднання цих аспектів дослідження полягає у визначенні механізмів, які, координуючи діяльність окремих фірм, приводять до максимально позитивного суспільного результату (добробуту народів). Проте, на думку Коуза, економісти мають зацікавитися не тільки тим, що відбувається на ринку, а й внутрішніми процесами підприємницької діяльності (тим, що Маркс позначив трикрапкою між купівлею факторів виробництва і продажем продукції). Адже ефективність економіки в цілому залежить від того, як фірми ведуть свої справи.

По-третє, Р. Коуз вказав на важливу рису сучасної економічної теорії, яка на сьогодні ще більше оприявилася й стала однією з провідних тенденцій, – підвищення рівня абстрактності аналізу, вихід у філософсько-економічні сентенції, які багато говорять про загальні контексти економічної поведінки, але не розкривають її механіки на рівні економічної організації / фірми. Звертаючись до студентів і наукової молоді, В.В. Небрат наголосила на важливості емпіричного аналізу як основи теоретичних узагальнень та поставила за приклад Р. Коуза, який, за його власним твердженням, роз-

почав свої дослідження через внутрішню потребу зруйнувати наявні стереотипи мислення [3].

Вчений не схвалював надмірно абстрактну економічну теорію, що будує економічні моделі, відірвані від реальності, таку теорію він називав «blackboard economics» (економікою на шкільній дошці) і нещадно критикував. У своїй останній статті вже 101-літній Р. Коуз відзначав: «У ХХ ст., коли економіка стала професією, економісти змогли дозволити собі писати виключно один для одного» [5]. Вчений зауважив, що так було не завжди: «У ХVIII ст. працю Адама Сміта «Дослідження природи та причин багатства народів» читали бізнесмени у практичних цілях, вона викликала дебати серед законотворців щодо інструментів економічної політики». Нобелівський лауреат з сумом зазначав, що ступінь відірваності економічних досліджень від повсякденного функціонування фірм є надзвичайною.

Активну участь в обговоренні питань круглого столу взяли аспіранти кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ. Так, **Петренко Н.В.** виступила з ґрунтовним аналізом доробку Р. Коуза як засновника неінституційного напрямку економічної думки; **Журба О.М.** висвітлив сутність та значення трансакційних витрат в економіці; **Шкуропадська Д.Б.** охарактеризувала детермінанти поведінки фірми у ринковому середовищі за працею Р. Коуза «Природа фірми».

Підвів підсумки роботи круглого столу **Лагутін В.Д.** (д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ), який відзначив видатну роль Р. Коуза у становленні сучасної економічної теорії. Адже він описав природу виникнення фірми, роль та значення у цьому процесі трансакційних витрат. Вчений дав визначення трансакційних і соціальних витрат, охарактеризував роль держави й ринку у їх формуванні, пов'язав проблему специфікації прав власності та рівня трансакційних витрат з ефективністю розподілу ресурсів в економіці. Р. Коуз закликав до «зменшення елегантного але безплідного теоретизування, <...> активізації досліджень, які збільшують наше розуміння того, як працює реальна економіка, <...> відкриття справжніх чинників, що позначаються на ефективності економічної системи» [4], наголосив на важливості взаємозв'язку економічної теорії та практики.

1. Coase R.H. The Nature of the Firm. *Economica*. Vol. 4. 1937. P. 386–405.

2. Coase R.H. The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*. Vol. 3. 1960. P. 1–44.
3. Коуз Р. Фирма, рынок и право. М.: Новое издательство, 2007. С. 36–57.
4. Coase, Ronald. The Institutional Structure of Production. *The American Economic Review*, vol. 82, n. 4, pp. 713–719, 1992. (Nobel Prize lecture).
5. Cause R. Saving Economics from the Economists. *Harward Business Review*, December 2012. URL: <https://hbr.org/2012/12/saving-economics-from-the-ec>

References

1. Coase, R.H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*. Vol. 4, p. 386–405 [in English].
2. Coase, R.H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*. Vol. 3, p. 1–44 [in English].
3. Kouz, R. (2007). Firm, market and law. М.: Novoe izdatel'stvo, p. 36–57 [in Russian].
4. Coase, Ronald. (1992). The Institutional Structure of Production. *The American Economic Review*, vol. 82, n. 4, p. 713–719 (Nobel Prize lecture) [in English].
5. Cause, R. (2012). Saving Economics from the Economists. *Harward Business Review*, December 2012. URL: <https://hbr.org/2012/12/saving-economics-from-the-ec> [in English].

Одержано 27.11.2017 р.